

Gyurgyík László

ASSZIMILÁCIÓS FOLYAMATOK A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG KÖRÉBEN¹

Előadásomban a szlovákiai magyarság körében zajló asszimilációs folyamatokat a szociológiai és demográfiai vizsgálatok korábbi eredményei alapján ismertetem.

Fogalmak

1. Az asszimilációt olyan határcsökkentő folyamatnak tekinthetjük, mely akkor következik be, amikor két vagy több közösség, etnikai vagy kisebb társadalmi csoport tagjai kapcsolatba kerülnek egymással. Az asszimilációs folyamat egyes szakaszai annak kezdeti, előrehaladott, vagy végső szakaszaként jellemezhetőek. Az asszimilációs folyamatok két aspektusaként a nemzedékek közötti és a nemzedéken belüli hasonulásokat kell megkülönböztetnünk. Ezek ugyan a társadalomtudományi vizsgálatok során gyakran egybemosódnak, de fogalmi szintű megkülönböztetésük alapvető fontosságú.
2. Ellentétben a szociológiai megközelítésekkel, a demográfiai adatok szintjén kimutatott nemzetiségváltozásoknál nem indokolt asszimilációról beszélni. A demográfiai megközelítés a nemzetiségváltást tekinti asszimilációnak, azaz az asszimilációt nem vizsgálja annak folyamat mivoltában.

Elmondhatjuk, hogy sor kerülhet jelentős mértékű asszimilációra anélkül, hogy nemzetiségváltás következne be, de ellentétes irányú összefüggés is megfigyelhető: az egyének nemzetiséget válthatnak, de nem kerül sor jelentősebb mértékű asszimilációs folyamatokra.²

A társadalmi valóság aspektusai és az asszimilációs folyamatok

A következőkben az asszimilációs folyamatokat vizsgáljuk meg a társadalmi valóság egyes meghatározó összetevőivel összefüggésben. Feltevésünk szerint a hasonulási folyamatok alapvetően a kisebbség irányából a többség felé mutatnak. A továbbiakban ezt az interetnikai kapcsolatokat néhány fontosabb összetevője szerint elemezzük.³

Dimenziók.

Az asszimilációs folyamatok lefolyását különböző társadalmi tényezők befolyásolják, illetve a befolyásoló tényezőknek eltérő hatása, súlya, szerepe van a hasonulási folyamatokra. A szlovákiai magyarok körében végzett vizsgálat modelljeit Gordon és Yinger elméleti konstrukciója alapján alakítottuk ki és öt dimenzióját különítettük el. (Gordon 1964, Yinger 1994)

	Dimenziók elnevezése	Változók
1.	Kulturális asszimiláció	Magyar nyelvtudás mértéke
2.	Strukturális asszimiláció	Iskoláztatás nyelve

Két kérdés megválaszolására törekedtünk, amelyek végül is ugyanannak a valóságnak két vetületét jelentik. Egyrészt azt szerettük volna tisztázni, hogy a nemzeti hovatartozás megtartását, illetve ennek megváltozását milyen tényezők határozzák meg a legnagyobb mértékben. Másodikként az egymással kapcsolatban álló etnikumok tagjainak etnikai hovatartozása hogyan módosul, illetve milyen hasonulási folyamatok-rakerül-sorközöttük.

Egydimenziós modell

Az első kérdésre a választ egy egydimenziós modell segítségével kerestük. Ebben a megközelítésben a nemzetiség volt a függő változó, a többi – a (homogén-heterogén) származás, iskoláztatás nyelve, a magyar nyelvtudás mértéke, házastársa nemzetisége-magyarító változó.

A nemzeti hovatartozás alakulását befolyásoló tényezők hatását több lépésben elemeztük: először az egyes magyarító változók hatását vizsgáltuk meg a függő változóra.

A vizsgálat eredménye szerint a nemzeti hovatartozás megtartására, legnagyobb hatása a homogén magyar származásnak van: A homogén magyar származású megkérdezettek (18 évnél idősebb) populációjából 93,6% vallotta magát magyar nemzetiségűnek, a vegyes származásúak 20,1%-a minősítette magát magyarnak. A homogén szlovák származásúak között nem találtunk magyar nemzetiségűt.

Értelemszerűen úgy is fogalmazhatunk, hogy a homogén magyar származásúak 6,4%-ának változott meg a nemzetisége szülei nemzetiségéhez viszonyítva. A magyar-szlovák vegyes házasságból származók 60%-a vált nemzetiséget.⁴ (A homogén szlovák családokban nem mutatható ki nemzetiségváltás.)

Ha a származás mellett váltakozva 1-1 további dimenziót is bevonunk, megfigyelhetjük, hogy hogyan módosul a nemzetiséget váltók aránya, ha az azonos származás mellett a további bevont változó értékei eltérőek. A további magyarázó változó bevonása jelentős mértékben differenciálta a magyar nemzetiségűek számának, arányának alakulását. Az egyik tipikus esetet az iskoláztatás nyelvének változása jellemzi, azaz a magyar származásúak nem magyar, hanem szlovák tanítási nyelvű általános iskolákat látogatnak. Ebben az esetben a megkérdezettek 28%-a már nem magyarnak, azaz szlováknak vallotta magát. A magyar iskolákat látogatók közül ezzel szemben 2% volt szlovák nemzetiségű. A nyelvi dominancia változása az előzőnél is nagyobb mértékű differenciálódást eredményezett. Abban az esetben, amikor a magyar származásúak már jobban beszélnek a többségi nyelvet - a megkérdezettek közel fele, 49%-a minősítette magát szlováknak. A magyarul jobban beszélőknek az előző típushoz hasonlóan 2%-a minősítette magát szlováknak. A legkisebb változáshoz a megkérdezettek nemzetiségében a más nemzetiségű házastárs választása vezetett. A nem magyar féllal házasságot kötők 16%-a, szemben a magyar féllal házasulók 3%-ával vallotta magát szlováknak.

A vegyes házasságból származóknál az előzőnél is differenciáltabbak a hasonulási folyamatok. A heterogén származásúak amennyiben szlovák tannyelvű iskolákat látogattak (s ez a tipikus) 95%-uk szlováknak vallja magát, a magyar tanítási nyelvű iskolában tanulók 74%-a magyar nemzetiségű. Hasonló arány mutatkozik a nyelvtudás esetén is: a szlováknak jobban beszélők 99%-a volt szlovák, míg a magyarul jobban tudók 41%-a. A legkisebb befolyása a házassági homo-heterogámiának van a hovatartozás alakulására. A szlovák féllal házasságra lépő vegyes házások 89%-a, a magyar féllal házasodók 66%-a vallja magát szlováknak. A homogén szlovák származásúak esetében - már említettük, hogy - determinisztikus kapcsolat mutatható ki a származás és a hovatartozás között. Minden esetben – még azokban a ritka esetekben is, amikor magyar iskolákat látogatnak, vagy jobban beszélnek magyarul, mint szlováknak – szlovák nemzetiségűnek vallják magukat. A vegyes (magyar-szlovák) házasságok etnikai jellemzőik alapján közelebb állnak a homogén szlovák házasságokhoz. E házasságokban sem nyelvhasználatuk, sem kulturális szokásaik tekintetében nem mutatható ki a két etnikai háttér kiegyensúlyozott jelenléte. A legjelentősebb aszimmetria a már említett etnikai hovatartozás átörökítésében mutatkozik.⁵

Komplex modell

Az előző pontban leírt vizsgálat a nemzetiségváltást vizsgálta, a demográfiai megközelítéstől lényegesen eltérő összefüggésben. A nemzetiség változóját alkalmazva itt is beleütköztünk a nemzetiség, mint kategoriális változó problémájába. Két nemzeti közösség egymáshoz fűződő (etnikai) kapcsolatai valójában sokkal árnyaltabbak, semhogy ezt elégségesen ki lehessen fejezni - esetünkben egy-egy - nemzetiségi kategória adataival, számával, arányával, mivel ezek közvetlenül alig árulnak el valamit az adott terület népességének etnikai finomszerkezetéről. Hasonlóan a két nemzetiség által behatárolt interetnikai térben élők - esetünkben két nemzetiség között meghúzódó - etnikai kötődései folytonos változót képeznek, és nem egymástól elválasztott, hermetikusan elzárt kategóriák halmazát. Ahhoz, hogy a magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség etnikai finomszerkezetét megismerjük, az etnikai változásokat több dimenzió figyelembe vételével kell megvizsgálnunk. E többdimenziós megközelítés segítségével helyezzük el a megkérdezetteket a magyar-szlovák interetnikai tér valamely pontján, melyet a nemzeti hovatartozás pozíciójának nevezünk (NHP).⁶ Az ily módon-kialakított interetnikai tér két szélén a nemzeti közösségükhöz maximálisan kötődők - magyar illetve szlovák magcsoportok - találhatóak, köztük az átmeneti kötődések különböző mintázatai képeznek átmenetet. Vizsgálatunk eredményei szerint a magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség elhelyezkedése egy U alakú görbére hasonlít, ahol legtöbben a képzeletbeli etnikai tér két pólusán található homogén etnikai magban helyezkednek el, valamennyi meghatározó etnikai jellemzőjük alapján maximálisan kötődnek nemzeti közösségükhöz, s legkevesebben a kettő között, mindkét etnikumhoz hasonló mértékben kötődők találhatóak. A vizsgálati mintában a magyar maghoz tartozók aránya 29,1% volt, a szlovák maghoz a megkérdezettek 27,1%-a tartozott. Kettős, átmeneti jellegűnek a megkérdezettek 7,5%-a, minősült, a magyar magcsoport és az átmeneti jellegűek közötti magyar jellegűek aránya 19,3%-ot, s a szlovák jellegűek aránya 17%-ot tett ki. (Gyurgyík2003)

Második lépésben a nemzeti hovatartozás pozíció (NHP) konstrukció alkalmazásával vizsgáljuk az asszimilációs folyamatokat. Az asszimilációt ebben az értelmezésben is a származás és a megkérdezett nemzeti hovatartozási pozíciója közti eltérésként értelmezzük. Megkülönböztethetjük a hasonulási folyamatok egyes szakaszait: azok kezdeti szakaszaitól a teljes, befejezett asszimilációig. A vizsgálat eredményei szerint a megkérdezettek mintegy felének nem változott származásához viszonyítva a nemzeti hovatartozási pozíciója. A szlovák nemzetiség irányba mutató hasonulás sokkal nagyobb kiterjedésűek és intenzitásúak, mint az ellenkező irányba hatók. A magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség 38,8%-ának az NHP-ja szlovák irányba tolódott el, magyar irányba 10,8%-uk változott. A hasonulási folyamatok intenzitásában is szembeszökők a különbségek. A szlovák nemzeti-

ség irányába egy generációváltáson belül is találkozunk erős (2,1%) illetve befejezett (0,7%) hasonulási folyamatokkal (a szlovák irányba mutató gyenge és közepes hasonulások-aránya 26,0%, illetve 10%), magyar irányba csak gyenge (8,2%), illetve közepes (2,6%) hasonulásokat mutathatunk ki. Összességében a szlovák irányba mutató változások (intenzív és extenzív aspektusai egy mutatóba foglalva) 4,1-szer nagyobbak, mint fordítva.

Makro (országos) szint - politikai vetület

Az előző pontban rámutattunk, hogy az asszimilációs modell egyes dimenziói és a nemzetiségváltási/ asszimilációs folyamatok között milyen hatásmechanizmusok figyelhetők meg. A továbbiakban az asszimilációs folyamatok *irányát* szeretnénk megvizsgálni. Az asszimilációs folyamatokat feltevéseink szerint elsősorban a nemzetállami keretek határozzák meg, hiszen a politikai, ha úgy tetszik a nemzetállami keretek között definiálódnak, illetve ezek változása esetén változik az etnikumok kisebbségi, illetve többségi státusza is. A korábbi történeti-demográfiai vizsgálatok a nemzetállami keretek változásának szerepét egyértelműen megerősítik. A mai Szlovákia területén, a Trianon előtti Magyarországon a magyar anyanyelvű népesség aránya jelentősen emelkedett, a szlovákok aránya csökkent. 1880-ban Szlovákia 1921-es területére számítva 63,1% szlovák és 23,3% magyar anyanyelvű lakos élt, 1910-ben a szlovák anyanyelvűek aránya 57,6%-ra a magyaroké 30,6%-ra változott. Az 1918 utáni impériumváltást követő immár a csehszlovák nemzetállami keretek között végrehajtott népszámlálások vizsgálati folyamatos a szlovákok számának és arányának jelentős növekedését mutatják ki. A magyar lakosság aránya eltekintve egy rövid – 1950 és 1961 közötti – időszaktól folyamatosan csökkent, s lélekszáma is az ún. I. Csehszlovák Köztársaság időszakában, és napjainkban is 1991-től apadt. 1921 és 2001 között a szlovák nemzetiségűek aránya 65,1%-ról 85,7%-ra emelkedett, a magyarok aránya 21,7%-ról 19,8%-ra apadt.

Az 1999–2000-ben elvégzett szociológiai vizsgálatunkban a nemzetállami keretek változásának hatását a hasonulási folyamatokra a felmenők több generációjára történő rákérdezése alapján vizsgáltuk. Ennek keretében megvizsgáltuk a megkérdezettek nagyszüleinek, illetve szüleinek nemzetiségi összetételét is. (A szülők esetében az 1918 előtt születettek képezték a Trianon előtti magyar állami keretek között, az 1918 után születettek a csehszlovák állami keretek között szocializálódtak csoportját.) Kimutathatóvá vált, hogy az 1918 előtt született szülők generációjában a magyar nemzetiségűek aránya (66,7%) magasabb volt, mint nagyszüleik generációjában (69,9%). Az 1919–1938 között született szülők generációjában már alacsonyabb volt a magyarok aránya (55,6%) mint a nagyszülők nemzedékében (61,8%). A szlovákok között ezzel ellentétes tendencia volt megfigyelhető. Az 1918-ig született szülők között a szlovák nemzetiségűek aránya (29,1%) alacsonyabb volt, mint a

nagyszülők generációján belül (30,3%). Az 1918 után születetteknél még nagyobb az eltérések a két generáció között: a nagyszülők között a szlovákok aránya 35,7%-ot, a szülők között 42,8%-ot tett ki. (Gyurgyík 2002b) Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a nemzetállami keretek változatlansága mellett ugyanaz a nemzetállam bizonyos időszakokban különböző módon viszonyulhat kisebbségeihez. A csehszlovákiai magyarság történetében a hontalanság éveit (1945-1948) egyfajta csehszlovák „szocialista nemzetiségi politika” követte, melynek szintén több szakasza különíthető el. Teljesen eltérő etnikai üzenetei voltak az 50-es évek reintegrációs törekvéseinek (amikor a jogfosztottság állapotából a csehszlovák társadalom különböző vertikális és horizontális szegmenseibe tagolódtak be a magyar közösség egyes rétegei), mint az 1970-es évek normalizációs időszakának, vagy a mečiar érának. Mindezek az időszakok eltérő mértékben befolyásolták a nemzeti hovatartozás/vállalás/váltás stratégiákat. A hontalanság éveit követő 1950-es népszámlálás a szlovákiai magyar lakosság legalacsonyabb számát (354532 fő) mutatta ki történelme során. A rendszerváltás utáni 1991-es census alkalmával a magyarság száma a bársonyos forradalom nemzeti eufóriájának is köszönhetően még növekedett (567296 fő), a 2001-ben kimutatott számuk jelentős mértékű magyarságfogyás (47 ezer fő) egy része a mečiar évek egyfajta etnikai lenyomataként is értelmezhető.⁷

A magyar közösséghez tartozók száma és a magyar nemzetiségi hovatartozásukat deklarálók száma közti különbség eltéréseinek változásaira közvetve következtethetünk az anyanyelv és nemzetiség szerinti eltérések nagysága alapján is. A nemzeti kisebbségekhez tartozók száma magasabb az anyanyelvi, mint a nemzetiségi adatok alapján. A többségi nemzetekhez tartozóknál ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg. Feltételezésünk szerint minél nagyobb a különbség egy nemzeti közösséghez tartozók számában e két mutató alapján, annál intenzívebb hasonulások kísérik interetnikai kapcsolataikat. 1970 óta 1991-ben tért el legkevésbé a magyarok száma anyanyelv és nemzetiség szerint (7%-kal voltak magasabbak az anyanyelvi adatok) 2001-ben pedig a legmagasabb (több mint 10%-kal vallották magukat többen anyanyelv, mint nemzetiség szerint magyarnak)⁸

A települések etnikai jellege

Megvizsgáltuk *a települések etnikai jellegének* – nemzetiségi összetételének –, illetve változásainak a hatását a hasonulási folyamatokra. A népszámlálási vizsgálatok eredményei megerősítik, hogy a mikro hatásnak – a településeken élő magyarok arányának – jelentős hatása van a hasonulási folyamatokra. Azonban a mikro szinten zajló folyamatok magukon viselik a puha vagy kemény nemzetállami keretek lenyomatait. Ennek következtében (is) az egymást követő népszámlálások községsoros etnikai adatainak regionálisan eltérő mértékű hullámmozgása figyelhető meg, ez hangsú-

lyosan a nagymértékben vegyes, kettős kötődésű településeken mutatkozik. A szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság aránya hosszú távon (több évtizedre visszatekintve) – valamennyi magyarlakta – településtípuson belül csökken, a csökkenés mértéke az erős magyar többségű településeken sokkal kisebb, mint a kevésbé magyarlakta helyiségekben.⁹

1950-től 1991-ig a magyar lakosság lélekszáma országosan emelkedett, a községek egy részében a magyar népesség száma és aránya is nőtt két census közti időszakban. Azonban hosszú távon a magyarlakta települések egy részében a magyarok aránya megfogyatkozott. Az 1991 és 2001 közötti időszakban országosan a szlovákiai magyarok aránya közel 10%-kal csökkent, az erős magyar többségű településeken 5,2%-kal, az enyhe magyar többségű településeken 7,6%-kal, a magyar kisebbségű településeken 14,0%-kal, a szórványjellegű településeken 18,5%-kal csökkent a magyarok aránya.¹⁰

Ebből is látható, hogy a regionális, illetve lokális etnikai összetétel változásai puhábbak, képlékenyebbek az országosnál. Sokszor migrációs, vagy adminisztratív kérdés a települések etnikai összetételének alakulása. A kérdőíves asszimilációvizsgálatunk eredményei is a települések etnikai jellegének meghatározó szerepét mutatták ki a hasonulási folyamatokra. A magyar nemzeti hovatartozás átörökítése a magyar többségű településeken nagyobb mértékű volt, mint a magyar kisebbségű helyiségekben. A magyar többségű településeken élő homogén magyar családból származók 96,0%-a, a magyar kisebbségű településeken élők 85,2%-a vallotta magát magyarnak. Még markánsabbak a különbségek a magyar-szlovák vegyes házasságokból származók esetében: a magyar többségű településeken 33,6%, a magyar kisebbségű helyiségekben 4,8% vallotta magát magyarnak. Hasonló módon az eltérő nemzetiségi összetételű települések lakosságának nemzeti hovatartozási pozíciója – egyfajta etnikai finomszerkezete – is lényegesen különbözik: A magyar többségű településeken a legalacsonyabb a kettős, átmeneti kötődésűek aránya (6,7%), legmagasabb a magyar magcsoporthoz tartozóké (51,9%), és értelemszerűen legalacsonyabb szlovák magcsoporthoz tartozók aránya (7,2%). A települések etnikai jellegének változása jelentős mértékben módosítja a lakosság etnikai finomszerkezetét is. A „vegyes” településtípusnál a legmagasabb a kettős kötődésűek aránya (8,7%), s a szlovák magcsoporthoz már többen tartoznak (31,1%) mint a magyarhoz (24,8%). A magyar kisebbségű településeken a szlovák magcsoporthoz a populáció 40,4%-a, a magyarhoz pedig 13,7%-a tartozik a kettős kötődésűek viszonylag alacsony aránya mellett (6,8%). Az eltérő etnikai összetételű településeken az asszimilációs folyamatok iránya, intenzitása is jelentős mértékben különbözik. A magyar többségű településeken a legmagasabb a nem asszimilálódók aránya (56,8%), egyúttal itt a legkisebb a szlovák irányba asszimilálódóké (33,4%) is. A magyar irányba hasonulóké itt a legkisebb (9,9%). A nem asszimilálódók aránya a magyar kisebbségű helyiségekben a legkisebb (45,9%) s egyúttal a szlovák irányba hasonulóké a legnagyobb (43,6%). A települések nemzetiségi össze-

tétele közvetve utal a helységek nemzetiségi intézményrendszerének gyengén illetve erősen kiépített mivoltára is. A településeken élők aránya (száma) befolyásolja a nemzetiségi intézmények: iskolák, kulturális szervezetek, rendezvények, vallásgyakorlat fenntarthatóságát. Általában a magyar többségű helységekben található meg a magyar intézmények legszélesebb „választéka”. A magyar kisebbségű falvakban magyar tan nyelvű iskola is alig található. A hivatalos nyelvhasználat lehetősége a szlovákiai joggyakorlat szerint a 20%-nál nagyobb magyar arányú településeken van biztosítva.

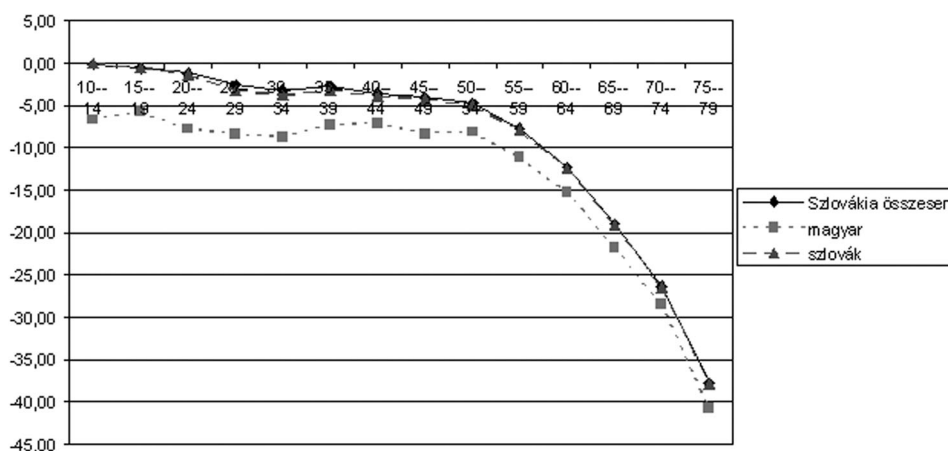
Az „idő”

E kérdéssel két vonatkozásban is foglalkozunk. Egyrészt a közösségi szintű, továbbá az egyének életében bekövetkezett időbeli változásokat vizsgáltuk.

1. Közösségi szinten arra kerestük a választ, hogy a kiválasztott településeken a hasonulási folyamatok intenzitása hogyan változott. Ennek vizsgálatához a kérdőíves vizsgálat keretében a megkérdezettek felmenői és lemenői nemzeti hovatartozására kérdeztünk rá. (A nemzedékek kialakításánál a megkérdezettekől indultunk ki, ők képezik a viszonyítási pontot. Az egyes nemzedékeket a nagyszülők(1.), szülők(2.), megkérdezettek(3.), gyerekek(4.), unokák(5.) generációi képezik. A nagyszülők generációjának 64,8%-a, a szülők generációjának 61,3%-a, a megkérdezettek 53,1%-a, a gyerekek 47,2%-a, az unokák 39,9%-a volt magyar nemzetiségű. A nagyszülők nemzedékén belül a magyar nemzetiségűek mintegy kétszer többen voltak mint a szlovákok, az unokák között már több mint 50%-kal több a szlovák mint a magyar. Hasonló eredményeket kaptunk az (2.1.1. pontban ismertetett) 1 dimenziós modell segítségével végzett vizsgálat során is. A nemzeti hovatartozás megtartását illetve a nemzetiségváltást 2 generációváltás során nagyszülők-szülők, szülők-megkérdezettek esetében vizsgáltuk. A homogén magyar származás meghatározó hatása két generációváltás során is stabilnak mutatkozik. Értéke az egyes leszármazási ágakban $B(hm)=0,5$ körül mozog. Ezzel párhuzamosan a vegyes családi háttér hatásának jelentékeny gyengülése mutatható ki az első ($B(szv)=0,192$ és a második generációváltás ($B(szv)=0,045$ között.¹¹ A vegyes származás a magyar nemzeti hovatartozás átörökítése szempontjából a második generációváltás során jelentős mértékben „kiüresedik”, identitásátörökítő funkciója a modellbe bevont további dimenziókon keresztül realizálódik, amennyiben azok magyar vonatkozásúak. A többi változó súlya a két generációváltás során jelentősebben nem változott. A magyar nyelvtudás és a magyar nyelven történő iskoláztatás hatása mögött a házastárs magyar nemzetiségének a hatása a leggyöngébb.
2. A másik aspektusban az egyének életpályája alatt bekövetkezett etnikai kötődések változásait vizsgáltuk. Jelenleg nincsenek olyan közvetlen (survey vizsgálatokon alapuló) adataink, melyek a megkérdezettek életpályája folyamán a hovatartozás változások különböző mozgásait rögzítenék. A nemzetváltási

folyamatok életkor szerinti vizsgálatára a népszámlálási adatok alapján került sor. Szlovákia össznépessége és a vizsgálatba bevont nemzetiségek (esetünkben a magyar és a szlovák nemzetiség) ötéves korcsoportjaihoz tartozók számában bekövetkezett változásokat hasonlítottuk össze. Először az 1991-es és a 2001-es népszámlálás közti időszakban bekövetkezett változásokat elemeztük.

1. ábra. A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság ötéves korcsoportjainak változása Szlovákiában 1991–2001, %

Szlovákia lakossága és a vizsgált nemzetiség(ek) egyes korcsoportjaihoz tartozók számában (arányában) bekövetkezett változások különbsége bizonyos feltételek teljesülése mellett szolgál alkalmas mutatóul a nemzetváltási folyamatok életkor szerinti alakulásának becsléséhez.¹² Megfigyelhető, hogy az egyes ötéves korcsoportok fogyatkozása két népszámlálás közti időszakban az életkor előrehaladásával enyhén növekszik, az 50-54 évesek korcsoportjától a növekedés egyre nagyobb mértékben gyorsul. Ez a természetes folyamat némileg eltérő módon alakul Szlovákiai összlakossága, illetve a magyar és a szlovák nemzetiség esetében. Míg a szlovák nemzetiségűek korcsoportonkénti fogyatkozása csaknem azonos az összlakosságéval, a magyar nemzetiségűek esetében eltérő a helyzet. A magyar nemzetiségűek ötéves korcsoportjaihoz tartozók számának fogyatkozása nagyvonalakban követi az országos trendeket, azonban a 10-34 évesek ötéves korcsoportjainak csökkenése mintegy 5-7 százalékponttal nagyobb az országos értékeknél. Az idősebb korcsoportok felé haladva az eltérés csökken, de az országosnál nagyobb mértékű magyarságfogyatkozás megmarad. Megfigyelhető tehát, hogy a magyar népesség fogyatkozása ötéves korcsoportonként a 10-14 évesek korcsoportjától 40-45 évesek korcsoportjáig legalább kétszer akkora, mint az összlakosság esetében. A grafikonon a 10-14 évesek ké-

pezik (2001-ben) a legfiatalabb korosztályt. Azoknak az adatai, akik a két census közötti időszakban születtek, nincsenek a grafikonon feltüntetve, mivel csak az utolsó népszámlálás alkalmával (2001-ben) lettek először megszámlálva. Az 1991 és 2001 között születettek egyes korcsoportjaihoz tartozók számát a népmozgalmi statisztikákból ismerjük.¹³ A 0-9 évesek adatait megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az eltérés még nagyobb, mint a népszámlálási kohorszok esetében. A magyar 0-4 éves népesség száma 10,3 %-kal, az 5-9 éveseké 15,6 %-kal volt alacsonyabb a 2001-es census alkalmával, mint a születések száma az anyakönyvi adatok alapján. A magyar nemzetiségűek körében kimutatott nemzetváltás korszpecifikus jelenség is. A legnagyobb mértékű nemzetiségváltás a gyermek és fiatalok korcsoportjainál mutatható ki, a fogyatkozás a középkorúaknál csökken és az időskorúaknál tovább apad. Az 1991 és 2001 között kimutatott nemzetiségváltási trendek korcsoportok szerinti megoszlása általánosítható a korábbi évtizedekre vonatkoztatva is. Az 1970 és 1980, illetve 1980 és 1991 közötti időszakban a magyarságfogyás korcsoportonkénti eloszlása hasonló volt az 1991 és 2001 között kimutatott változásokhoz.

Nemek

A nemek szerepének a hatását a nemzeti hovatartozás átörökítése szempontjából vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az anya, vagy az apa hatása az erősebb. Két egymással versengő feltételezést fogalmaztunk meg. Az apa hatásának nagyobb súlyát valószínűsítette a jobbára falusi környezetben élő magyar családok hagyományosabb családszerkezete, a másik oldalon viszont az erősebb anyai hatás alternatívája a gyermekek nevelésében, szocializációjában játszott anyai szerep dominanciáján alapul.¹⁴ A két generációváltás négy leszármazási ágon történő vizsgálatából három esetben az apai ág hatása mutatkozott erősebbnek.¹⁵ A keresztátlás vizsgálat is az apák hatását mutatja erősebbnek gyermekük nemzetiségének alakulására. A magyar apák gyermekeinek 84,2%-a, a magyar anyák gyermekeinek 82,8%-a vallotta magát magyarnak. Gyermekeik nemzeti hovatartozásának alakulására az apai és az anyai ág hatása közti különbség csökkenését is sikerült kimutatnunk. Feltételezhető, hogy a modernizációs folyamatok előrehaladása vezethetett a két nem közti különbség a csökkenéséhez.

A települések urbanizáltsága

Az asszimilációs folyamatokat további tényezők is befolyásolják. Ezek közé tartozik a települések nagysága pontosabban városias, illetve rurális jellege. Igen gyakran megfogalmazódik az a feltevés, hogy a városokban az asszimilációs (nemzetváltási) folyamatok gyorsabb lefolyásúak, mint a falvakon. Az 1991-es és 2001-es népszám-

lálási adatokat panel vizsgálat segítségével (longitudinális megközelítésben) elemeztük. A városokban nagyobb mértékű (9,9%) magyarságcsökkenést mutattunk ki, mint a falvakban (7,3%).¹⁶ Ugyanakkor valamennyi, a települések etnikai jellege szerinti településtípuson belül a városokban kisebb mértékben csökkent a magyar népesség aránya mint falvakban. A szórványjellegű helységeken alig mutatható ki különbség: a városokban 18,7%-kal, a falvakban 19,0%-kal csökkent a magyarok aránya. A magyar kisebbségű városokban 13,3%-kal, falvakban 15,6%-kal csökkent a magyarok aránya. Hasonló mértékben 2-3 százalékponttal kisebb volt a csökkenés az enyhe magyar többségű, illetve erős magyar többségű városokban, mint falvakban. Ez a látszólagos ellentmondás a magyar népességnek a települések urbanizációs típusainak (falvak és városok) etnikai jellegük szerinti megoszlására vezethető vissza. (A rurális településeken élő magyar népesség nagyobb arányban él magyar többségű településeken, mint a városokban élő magyarok.) Ily módon a városoknak a magyar népesség aránya szerinti kedvezőtlenebb megoszlása eredményezi a magasabb arányú magyar népességfogyatkozást a falvakban.

Okkal feltételezhetjük, hogy a városi jellegű települések irányába mutató migráció nem azért vezet jelentős mértékű nemzetiségváltáshoz, mert a vándorlás városokba irányul, hanem azért, mert a migránsok által megcélzott városias jellegű településeken a magyarok aránya alacsonyabb, mint a magyarlakta falvakban, amelyek a migránsok nagy részét kibocsátották. Felmerül a kérdés, hogy mire vezethető vissza az adott etnikai megoszlású településtípusokon belül a városok kedvezőbb hatása a magyar nemzeti hovatartozás megőrzésében. Ezzel összefüggésben csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Ezek közé tartozhatnak a falvak és városok közt zajló belső migráció jelenleg még ismeretlen etnikai vonatkozásai.

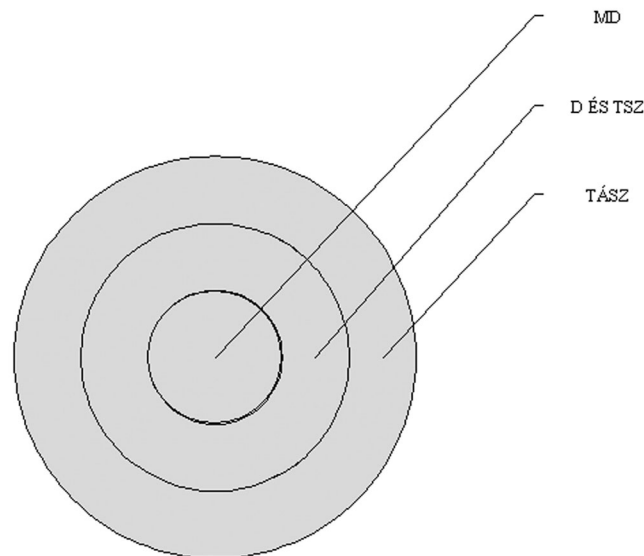
Összefoglaló - kitekintés

Vizsgálataink eredményei alapján az asszimilációs folyamatokat meghatározó tényezőket 4 csoportba soroltuk, és egy 3 koncentrikus körből álló alakzatba rendezve ábrázoljuk:

- A legbelső kör tartalmazza az asszimilációs folyamatok magját alkotó öt magdimenziót, melyek közvetlenül és a legnagyobb mértékben határozzák meg az asszimilációs folyamatok lefolyását.
- A sorrendben második koncentrikus kör és a legbelső kör közötti körsávban a demográfiai (az egyének neme, kora) és településszerkezeti tényezőket (a települések etnikai jellege, lakosság száma) találjuk, melyeknek közvetett hatása van a hasonulási folyamatokra. Ezek közül is kiemelt jelentősége a helységek etnikai jellegének, a településeken élő magyarok arányának van. Ez utóbbi a magdimenziók és a demográfiai és településszerkezeti tényezők sávjának határán helyezkedik el.

- A legkülső körsávban a társadalomszerkezeti tényezők (rétegződés, mobilitás, stb..) jellegzetességei találhatók. Az egyének foglalkozása, iskolai végzettsége, státusza életmódja anyagi helyzete olyan tényezők, amelyeknek feltételezésünk szerint még közvetettebb, árnyaltabb a hatása a nemzeti hovatartozás alakulására. Bizonyos foglalkozások a (nemzet)államhoz erősebben kötődnek más foglalkozásoknál. Ezeknél a rétegeknél a strukturális asszimiláció egyfajta hatása a foglalkozáson keresztül jelentkezik (pld. az államapparátusban dolgozók, rendőrség, katonaság alkalmazottai esetében) De ide sorolhatók az azonos foglalkozású de eltérő nemzeti konnotációjú intézményekben dolgozók is, akiknek etnikai kötődései eltérő módon alakulhatnak. Valószínűsíthető, hogy a magyar és szlovák iskolában dolgozó – magyar nemzeti hovatartozású - tanárok, (de akár pedellusok) etnikai finomszerkezete, illetve hovatartozás átörökítése eltérően alakulhat.
- A legkülső körön kívül azok a tényezők találhatók, melyeknek a jelenlegi tudásunk szerint nincs kimutatható hatása az asszimilációs folyamatokra. Tekintettel arra, hogy az eddigi vizsgálatok csak kis mintára, és a feltételezett befolyásoló tényezők viszonylag szűk körére terjedtek ki, csak feltételezéseink vannak arra vonatkozólag, hogy milyen tényezőket sorolhatunk ide. Ilyenek lehetnek bizonyos fogyasztási, szórakozási életmódbeli jellegzetességek, melyeknek (jelenleg) nem ismerjük az asszimilációs folyamatokkal kapcsolatos összefüggéseit.

2. ábra. Az asszimilációs folyamatok intenzitását befolyásoló tényezők, dimenziók.

MD – magdimenziók D és TSZ – demográfiai és településszerkezeti tényezők
TÁSZ – társadalomszerkezeti tényezők

Irodalom

- Csepeli György – Örkény Antal – Székely Mária (2000): *Grappling national identity. How nations see each other in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gordon, Milton M. (1964): *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. New York: Oxford University Press, 60–84.
- Gyurgyik László – Sebők László (szerk): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989 – 2002. TLA 2003.
- Gyurgyik László (2002a): Az asszimilációs folyamatok elméleti és empirikus megközelítése a szlovákiai magyarság példáján. In: Gyurgyik László – Kocsis Aranka (szerk.):
- Gyurgyik László (2002b): Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében Regio 1. szám 121-150. o.
- Gyurgyik László (2006): Az asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében Pozsony: Kalligram.
- Moksony Ferenc (1999): *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris.
- Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy.” SÚSR 2002, 8. o. Útmutató a személyi kérdőív kitöltéséhez.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva. Štatistický úrad SR, Bratislava, 2001.
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról különös tekintettel az asszimilációra. Magyar Kisebbség 4.
- Yinger, John M. (1994): *Ethnicity: Source of Strength? Source of conflict*. Albany: State University of New York Press.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a Fedinec Csilla (szerk): Nemzet a társadalomban TLA Budapest 2004. c. konferenciakötetben megjelent: Az asszimilációs folyamatokról és nemzetiségváltásról a szlovákiai magyarság körében végzett vizsgálatok alapján tanulmány szövegének rövidített, átdolgozott változata.
- ² Az előzőre példa az az eset, amikor az egyén élete során folyamatosan ugyanazon nemzetiség tagjának vallja magát, de nyelvtudása, iskoláztatásának nyelve, házastársa, gyermekei „etnikai szocializációja” révén már a másik nemzetiséghez tartozónak minősíti a környezete. A második esetben az erőszak, etnikai terror, jogfosztottság következtében kikényszerített nemzetiségváltás nem kell, hogy feltétlenül jelentősebb hasonulási folyamatok motorjává váljék, főleg ha viszonylag rövid, belátható ideig tart.
- ³ A kisebbség és többség fogalmakat két értelemben, makro- (országos) és mikro- (helyi, lokális) vonatkozásban használjuk. Lásd a 2.2. és a 2.3. pontokat.
- ⁴ A vegyes házasságokból származók esetében a nemzetváltók arányát a homogén házasságokból származóktól eltérő módon számítjuk ki. Ha a vegyes házasságokból származók egyforma arányban 50-50%-ban tartoznának az egyik, illetve a másik nemzetiséghez, akkor az átörökítés kiegyensúlyozott, mivel egyenlő arányban oszlanak meg az utódok a származás szerinti két nemzetiség között. Ebben az esetben kerülne sor a magyar nemzetiségűek számának egyszerű reprodukciójára, azaz nem kerülne sor a vegyes házasságokon belül (csoportszinten) hasonulásra.

- ⁵ Egy korábbi vizsgálatban (Csepeli, Örkény, Székelyi, 2000) a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy míg a családon belüli homogén nemzeti identitás nem kedvez a gyermekek nemzetiségváltásának, ezzel ellentétben a vegyes házasságokon belül annak a szülőnek a nemzetisége, aki a többségi nemzethez tartozik, a felnövekvő gyermek identitásválasztása során mércévé válik, ezáltal a kisebbségi identitás fenntartásának esélye csökken.
Ez a vizsgálat az erdélyi és a szlovákiai magyarság identitásátörökítési stratégiáit összehasonlítva kimutatta, hogy a szlovákiai magyarságon belül kisebb a homogenitás átörökítése, mint az erdélyi magyarok között.
- ⁶ A többdimenziós modell részletes ismertetését lásd Gyurgyík 2006
- ⁷ 2001-ben a szlovákia magyarok száma 520528 fő volt.
- ⁸ Lásd (Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001)
- ⁹ A magyarlakta településeknek azokat a helységeket minősítjük, ahol a magyarok aránya eléri a 10%-ot, vagy lélekszámuk meghaladja a 100 főt. Ezeket négy csoportba (típusba) soroltuk:
1) szórványjellegűnek azokat a településeket tekintjük, ahol a magyar népesség aránya kevesebb, mint 10 %, de eléri a 100 főt.
2) magyar kisebbségűnek a 10 % – 50 % közötti magyar részarányú településeket tekintjük.
A magyar többségű települések két változatát különböztetjük meg:
3) mérsékelt magyar többségűek azok a települések, ahol a magyar lakosság aránya meghaladja az 50 %-ot, de nem éri el a 80 %-ot.
- ¹⁰ 2001-ben is akadt néhány kisszámú település, ahol a magyar népesség aránya emelkedett.
- ¹¹ A vizsgálatot regressziószámítás segítségével, dummy változókkal futtattuk le
- ¹² Vizsgálatunk gondolatmenete azon alapszik, hogy az egyes ötéves korcsoportokhoz tartozók számát két népszámlálás közti időszakban több tényező befolyásolja. Az egyik leglényegesebb a halálozási arány, mely az idősebb korcsoportok felé haladva növekszik, a másik pedig a nemzetközi vándorlásban keresendő. Ez a megközelítés akkor szolgál megbízható, értékelhető, használható adatokkal, ha a vizsgálatba bevont etnikumok korszpecifikus halálozási, illetve vándorlási mutatói nem térnek el jelentős mértékben egymástól.
- ¹³ Azaz itt két különböző módszerrel felvett adat összevetésére kerül sor.)
- ¹⁴ A vizsgálatot regressziószámítás segítségével, dummy változókkal futtattuk le. Független változóként az egyes generációkhoz tartozó egyének szüleit – magyar nemzetiségű apákat, anyákat vontunk be a modellbe. (A modellből kihagyott változók a szlovák nemzetiségű apák, anyák).
- ¹⁵ Az apai nagyszülők/apa relációjában $B(\text{apa})=0,590$, $B(\text{anya})=0,360$,
az anyai nagyszülők anya relációjában $B(\text{apa})=0,490$, $B(\text{anya})=0,440$,
a szülők megkérdezett relációjában $B(\text{apa})=0,500$, $B(\text{anya})=0,460$,
- ¹⁶ Egy olyan panelt alakítottunk ki, melyben az egyes települések 1991-es adatai mellé 2001-es adataikat rendeljük, s ezek változásait az egyes települések szintjén értékeltük.